

РЕЦЕНЗИЯ

Относно конкурс за заемане на академична длъжност “професор” по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, БФ, Департамент “Философия и социология”, обявен в ДВ бр. 10/30.01.2018г.

Единствен участник: **Доц. д-р Мартин Стефанов Канушев**, Департамент “Философия и социология”, НБУ.

От: **Проф. д-р Боян Ивайлов Знеполски**, Катедра Социология, ФФ на СУ „Св. Климент Охридски“

Преглед и оценка на публикациите

Мартин Канушев е автор на едно впечатляващо по обем и по амбиция изследване в два тома, озаглавено *Историческа социология на наказателните политики в България*. Трудът е забележителен със задълбоченото проучване на голям масив от исторически източници, с внимателната селекция на материала, с прецизното дефиниране на понятийния апарат и с поддържането на добре структурирана и единна изследователска перспектива от началото до края на дългото изложение. Изследователската гледна точка на Мартин Канушев е изключително иновативна, тъй като той няма за цел да прави историческа реконструкция на етипите в еволюцията на *наказателното право* в новата и най-новата българска история, а си поставя по-трудната задача да направи историческа социология на *наказателната власт* в България от края на XIX в. до наши дни. Понятието *наказателна власт* е по-обхватното понятие, което включва в себе си *наказателното право* като свой неотменим момент, понеже, както изтъква авторът в една от ключовите си тези, “няма съмнение, че в социологическа перспектива съвременното право задейства и осъществява отношения, които не са отношения на суверенност, а на подчинение” (т. I, с. 13). Същевременно обаче наказателната власт обхваща много по-обширна територия от институции и отношения, в която законът препраща отвъд закона

– към терора, както и отсам закона – към инфранаказателните практики. Залогът на наказателната власт е много по-голям, макар и по-неопределен, от задачата на наказателното право. Става въпрос не просто за това, да се установи вината и да се определи наказанието за дадено престъпно деяние, а за това, да се гарантира сигурността на социалния ред, да се предотвратят опасностите за държавата, било то чрез закона, извън закона или с други институционални средства, което предполага и необходимостта индивидите да бъдат все по-обхватно надзиравани, възпитавани и формирани с оглед постигането на тази задача. Така дефинираната от Мартин Канушев концептуална рамка на изследването, позволява на автора, вдъхновявайки се продуктивно от изследванията на Мишел Фуко, да дефинира една нетрадиционна изследователска програма, фокусирана върху исторически специфичните модалности на наказателната власт в българското капиталистическо, социалистическо и демократично общество.

Първият том на труда на Мартин Канушев, озаглавен *Престъпление и наказание и националната държава*, въвежда класическата перспектива на наказателното право в модерната държава, конкретизирана спрямо българското наказателно право, изложено първоначално в *Общия наказателен закон* от 1896г. Изследователският интерес на Мартин Канушев е насочен към историческото напрежение между тясно юридическата перспектива към престъплението и съответстващото му според закона наказание, и една по-широка социологическа перспектива, която открива и описва модалностите на една наказателна власт, която, макар и неотделима от правото, винаги отива отвъд него и обхваща много по-широк социално-политически и личностен периметър. В исторически контекст това напрежение намира израз в строгото разграничение между наказателно право и криминална антропология, което макар и експлицитно утвърждавано от юристите, бива на практика релативизирано, като криминалната антропология оказва своето въздействие върху правото, вследствие на което престъплението бива отнашено не само до деянието, а и до личността на нарушителя.

В контекста на наказателната власт в българското капиталистическо общество бих посочил три важни момента, сред многото които анализира Мартин Канушев. *Първо*, анализирайки едно противоречиво теоретично

размишление на юриста Никола Долапчиев, Мартин Канушев открива в него нелегитимно смесване на юридическото понятие за “вина” и криминологичното понятие за “опасност”. Според Долапчиев, доколкото наказанието има осигурителна и поправителна мярка, то при неговото определяне трябва да се вземе под внимание не само вината на дееца, но и неговата опасност, тоест “неговата душевна склонност към престъпления”. Важният извод, който прави Мартин Канушев, поставяйки под въпрос класическата юридическа гледна точка, е следният: “... в социологическа перспектива в съдебната и затворническата институция е налице своеобразно обръщане на упражняването на наказателната власт. Тук не вината, изисквана и налагана от теорията, правото и закона е важна, а опасността, която носи в себе си съответният престъпник” (т. I, с. 136). *Второ*, изтъквайки принципната несъизмеримост между социологическата и юридическата перспектива към упражняването на наказателната власт в модерното общество, Мартин Канушев посочва едно важно разминаване между юридическата догматика и правораздавателната практика в съдебните зали: дискурсът на съдебните документи съдържа както юридически квалификации, така и квалификации нямащи нищо общо с наказателното право, отнасящи се до дагностциране на цялостната личност на нарушителя, до “окачествяване на пристъпния субект”. На институционално равнище тази подмяна е свързана с прехвърлянето на правомощията на съдията да съди за престъплението и за съответстващото му наказание към други, неюридически инстанции, каквито са различните видове експерти: “На съдията е отредена единствено функцията да посочва престъплението, да представя и припомня закона, да показва необходимостта от наказание, да оправдава неговия размер. Но не и да отсъжда сам, или заедно със съдебните заседатели” (т. I, с. 185). В тази връзка авторът изтъква нарастващата през първата половина на XX в. роля на психиатъра в съдебните процеси като резултат от “процеса на психиатризация на криминалната опасност”, характеризиращ прехода от престъплението към престъпника. *Трето*, разглеждайки юридико-административния институт “предсрочно освобождение”, Канушев изтъква, че макар наказанието да се определя и постановява от съда под формата на присъда, то изтърпването на наказанието протича в затворническата инстанция, която независимо от съдебната инстанция квалифицира негативните или позитивни промени в личността на осъдения и решава дали наказанието да бъде

съкратено и осъденият да бъде предсрочно освободен – решение, нямащо отношение към въпроса за страданието или възмездието, а към политическия въпрос за “изправлението”. Предсрочно освободените обаче попадат под “постоянното наблюдение и непрекъснатия надзор на полицията, докато изтече срокът на наказанието им, определен от съда”. Изводът на Маритн Каншев е, че още в българското капиталистическо общество “полиция, провосьдие и затвор започват да изграждат една-единна наказателна система, която функционира кръгово в социалното тяло (...) полицейски надзор, съдебна присъда и принудително затваряне вече представляват непрекъсната институционална верига, която трябва не частично, циклично или епизодично, а изчерпателно да обхване феномена “престъпление” (т. I, с. 218.)

Втората част на първия том на изследването на Мартин Канушев е посветена основно на “извънредните законодателни мерки за сигурност”, отнасящи се до “политическото престъпление”. Авторът достига до следния изключително важен за изследването извод: “генеалогията на въпросната легална династия на “политическото престъпление” през периода от 1879 до 1945г. у нас показва, че сме свидетели на ускорена историческа регресия на наказателното право за сметка на социалния възход на системата на мерки за сигурност и защита на държавата” (т. I, с. 286). Първите извънредни закони, отнасящи се до сигурността на държавата, датират от 20-те и 30-те години на XX в. (*Закон за защита на държавата, Наредба-закон за защита безопасността на държавата*), но тази тенденция достига кулминацията си в закона за “Народния съд” от 6 октомври 1944г. Канушев много обосновано квалифицира този законов акт като “антиправо”, “контраправо”, като демонстрация за това “как “легитимното насилие” на наказателното право бива “суспендрирано” за сметка на нелегитимната власт-репресия срещу политическия (класовия) враг” (т. I, с. 287). Именно частта върху извънредните закони осигурява хронологическия, но и логическия преход между първия и втория том на изследването.

Вторият том на монографичния труд, озаглавен *Наказателните практики на комунистическия режим*, продължава изследването на наказателната власт от гледна точка на приемствеността, но и на качествения скок, разделящ двата периода в българската история: приемственост, доколкото

изследването отново проследява осъществяването на наказателната власт в модалността на властта-репресия и в модалността на инфранаказателна власт на възпитателните практики; качествен скок, доколкото в периода на комунистическия режим наказателната власт се осъществява в тези две модалности много по-мощно и по-всеобхватно, отколкото в предходния период на българското капиталистическо общество.

След установяването на комунистическия режим в България наказателната власт в качеството ѝ на власт-репресия намира израз в *Закона за трудовата мобилизация*, довел до създаването на ТВО, както и в политиките на изселване на представителите на вражеската буржоазна класа. Макар тези наказателни политики да имат свои аналози в българското общество през първата половина на XX в. (*Закона за трудовата повинност* от времето на Ал. Стамболийски, политиките на въдворяване на местоживееене, интернирането и пр.), Мартин Канушев подчертава, че те са използвани “ударно” от комунистическата власт като инструменти за смазване на всяка възможна политическа съпротива. В тази връзка от особено значение е институцията на Народната милиция, при която според автора се извърша една подмяна спрямо “юрисдикцията” на буржазната полиция и която в сравнение с последната придобива нови функции: “Най-важната от тях е “обезвреждането на враговете на народа”, които са опасни за съществуването на диктатурата на пролетариата или “народната демокрация” (...) Нейната задача е не да разкрива престъпления и да преследва престъпници, а винаги да е на пълно разположение, когато комунистическото ръководство реши да арестува определена категория от населението “ (т. II, с. 86). Ключова в това отношение е категорията “обективен враг”, производна на идеологията, която дефинира гражданите, подлежащи на наказателни мерки по силата не на деянията им, а на социалния им произход или политическите им убеждения.

Разбира се, най-бруталният израз на произвола и беззаконието на наказателната власт на комунистическия режим са тоталитарните лагери. Едни от най-емоционалните и най-вдохновени пасажии от втория том на изследването са посветени именно на лагерите, тъй като именно чрез тях най-пълно се разкрива същността на тоталитарния режим. Познавайки се на Хана Арент, специално на нейните анализи на функциите на съветските и нацистките

тоталитарни лагери, Мартин Канушев приписва принципно същата градация от функции, въпреки разликата в мащабите, и на българските комунистически лагери (Ловеч, Белене, Скравена): заличаване на юридико-политическата самоличност на лагерниците, смазване на тяхната нравственост, унищожаване на човешката им индивидуалност (т. II, с. 211, 214, 224-225).

Втората част на втория том на изследването на Мартин Канушев е посветена на наказателната власт в периода на “класическия социализъм”, когато се извършва важна трансформация на нейния характер и насоченост. От една страна, през 60-те години започва процес на “хуманизиране” на социалистическото право, осезаемо смекчаване на тежестта на наказанията, “широко приложение на условното осъждане и освобождаването от наказателна отговорност”. От друга страна обаче, настъпва “политическа трансформация по пренасочване на погледа на наказателната власт от легална санкция към всекидневно наблюдение; от изправително затваряне към постоянен надзор; в крайна сметка, от лишаване от свобода към задължително заселване” (т. II, с. 236). Строгостта на наказателната власт очевидно намлява, но за сметка на разгръщането на всеобхватния надзор и всекидневната инфранаказателност.

Бих искал да се спра само на няколко примера, детайлно анализирани от Мартин Канушев, които демонстрират наличието на една всеобхватна инфранаказателна система, предназначена да санкционира простъпките, които не попадат в полето на наказателното право. *Първо*, в случая на наказателните мерки, отнасящи си до малолетните нарушители, социалистическото общество създава цяла една верига от свързани помежду им квазиправнически наказателни институции (детски педагогически стаи, трудововъзпитателни училища, трудововъзпитателни училища със строг режим, домове за настаняване), които на подзаконово равнище всеобхватно надзират, контролират и санкционират поведението на подрастващите по цялото протежение на деянията, простиращи се от най-дребните простъпки чак до прага на санкционираните от закона престъпления. *Второ*, инстанцията на другарския съдилища, намираща се под прякото ръководство на ОФ, Българските професионални съюзи, ДКМС, ЦКС, практически обхваща цялата територия на страната и всички професионални групи на трудовоактивното българско население. Задачите на другарските съдилища, които представляват

учредени отгоре форми на гражданска инициатива, обслужващи целите на политическото ръководство на страната, са политико-възпитателни и превантивни: “тяхната политическа задача е активно да съдействат за възпитанието на българските граждани в дух на комунистическо отношение към труда, спазване на установения правен ред, правилата на социалистическото общежитие и опазване на социалистическата собственост и да развиват у трудещите се чувството за преданост, колективност, другарска взаимопомощ и зачитане на честта и достойнството на всеки” (т. II, с. 334). Трето, късното социалистическо общество е вдъхновител и на други форми на наказателна власт – *доброволни отряди на трудещите се, Центровете за възпитателна работа, Съвети за профилактика по месторабота*, – които изпълняват едновременно правоохранителни и възпитателни функции, следят за спазването на законността, зачитането на социалистическия обществен ред, опазването на социалистическата собственост, но техните инструменти за въздействие са разясняването, убеждаването, предупреждението. Те допълват в по-мека форма и без нейните правомощия работата на Народната милиция, но от друга страна, доколкото обхващат цялата територия и всички сфери на българското общество, доколкото мобилизират самите граждани, те по-всеобхватно, по-систематично, по-постоянно биха могли да наблюдават, контролират и санкционират действията и постъпките във всекидневие. И в този случай сме свидетели на парадокса на форми на гражданско доброволчество и самоорганизация, които обаче се намират под прякото ръководство на партийните комитети, народните съвети и кметствата.

В заключение бих казал, че трудът на Мартин Канушев в два тома, озаглавен, *Историческа социология на наказателните практики в България*, представлява едно професионално, задълбочено и скрупулозно проведено научно изследване на един значим предмет, който, доколкото ми е известно, до момента не е бил изследван така мащабно и така детайлно в такава изследователска перспектива. Трудът на Мартин Канушев свидетелства не само за това, че той отлично познава творчеството на Мишел Фуко, но най-вече за това, че е успял продуктивно и оригинално да приложи методологията Фуко към все още неизследвана по този начин сфера на българската действителност. Резултатът от неговите продължителни усилия е едно нестандартно изследване,

което изгражда кохерентна и смислена картина на еволюцията на наказателните практики в Българи в периода от Освобождението до края на комунистическия режим (тук ограничавам периода до представените за конкурса публикации), но също така обогатява и разширява цялостното ни разбиране за еволюцията на българското общество от края на XIX в. до днес.

Освен монографичния труд Мартин Канушев е приложил в документацията на своята кандидатура още 31 публикации, сред които и 6 рецензии за докторски дисертации, които, имайки предвид останалите публикации, съвсем спокойно биха могли да бъдат пропуснати. В голямата си част тези публикации са пряко или по-косвено свързани с предмета на монографичния труд. Всичко те са свидетелство за високия професионализъм, професионална специализация и творческа продуктивност на Мартин Канушев. Повечето от тях са в полето на социология на правото, историческа социология на наказателното право, социология на девиантното поведение, отношенията между право и психиатрия, между съдебна експертиза и психиатрична експертиза, проблемите на биополитиката, границите на юридическата рационалност. Разбира се, има интересни и обогатяващи общата картина изключения, като например статиите “Чужденецът” – една радикална метаморфоза (бележки върху фигурата на бежанеца през XX в.)” и “Социалната (не)съизмеримост между тоталитарна и антидемократична пропаганда”.

Бележки и въпроси

Имам един въпрос и една бележка към Мартин Канушев, отнасящи се до неговия монографичен труд:

1. Както вече изтъкнах, приложението на понятийния апарат и методологията на Мишел Фуко към наказателните практики от новата и най-нова българска история е много успешно и продуктивно, въпросът ми е: защо Мартин Канушев се е спрял именно на подхода на Фуко, а не е предпочел други възможни подходи? В текста на монографичния труд не откриваме обосноваване на това, защо този подход е по-добър, по-подходящ от други подходи с оглед на изследователския предмет. Наример защо да не предпочетем един подход, вдъхновен от прагматизма, поставящ акцент върху конкретните, контекстуални взаимодействия между различни социални актьори (представители на

партийното ръководство, на милицията, на съда, престъпници, обикновени граждани, подложени на разнообразие от наказателни политики и пр.), за които вероятно могат да се намерят и актуални, и архивни свидетелства?

2. Изследването е основано върху сравнителната перспектива на наказателните практики през първата половина на XX в. с тези от втората половина на века. Този подход е подходящ и продуктивен, тъй като позволява, от една страна, да се открие примествеността в наказателните практики, независимо от разликата на политическите режими, а от друга страна, да се изтъкнат различията в наказателните практики, дължащи се именно на спецификата на политическите режими. Все пак имам усещането, че във втората половина на втория том компаративизмът не може да бъде удържан, и то по обясними причини. В този случай вероятно той би могъл да бъде пренасочен към други съвременни (социалистически и/или капиталистически) общества, които да дадат възможност за по-ясно профилиране на българските наказателни практики.

Академични приноси и постижения на Мартин Канушев.

Академичната биография на Мартин Канушев е впечатляваща. Освен двата тома на монографията *Историческа социология на наказателните политики в България* (предстои излизането и на третия ѝ том), за периода 2008-2018г. той има още 33 публикации. Неговата автобиография включва специализации в редица престижни международни академични институции, сред които: Висше училище за социални науки (Париж, Франция), Дом на науките за човека (Париж, Франция), Нидерландски институт за научни изследвания (Васенаар, Нидерландия), Институт за академични изследвания на науката, технологиите и обществото (Грац, Австрия), Университетът в Касел (Германия), Университетът в Ланкастър (Великобритания), Център за академични изследвания (София, България). Мартин Канушев има участия в над 20 научни изследователски проекта, както и десетки научни редакции на броеве и текстове в сп. Критика и хуманизъм. Той е член на редколегията на сп. Критика и хуманизъм и активен член на Фондацията за хуманитарни и социални изследвания – София. Неговата преподавателска дейност също е впечатляваща както по отношение на разнообразието от социологически курсове, които той води, така и по броя на записалите се в тези курсове

студенти. Очевидно научната продуктивност на Мартин Канушев е напълно съвместима с неговата преподавателска всеотдайност.

Приносите, посочени в документите за кандидатстването, реалистично, адекватно и подробно описват действителните приноси на автора, като прави впечатление настойчивото акцентирание върху рефлексивната роля на социологическото изследване, с което изследователят винаги трябва да поставя под въпрос и самия себе си.

След изброяването на всички тези постижения академичният профил на Мартин Канушев не може вече да буди никакво съмнение: става дума за един високо квалифициран, отдаден на работата си, продуктивен и креативен изследовател и преподавател, който има безспорни приноси към българската социологическа общност. Личните ми впечатления от Мартин Канушев могат само приятно да допълнят и подкрепят мнението ми, създадено от запознаването с документацията за кандидатурата му за професор. Мартин Канушев е щедър и всеотдаен човек както в професионалните, така и в личните си отношения, да работиш и общуваш с него е удоволствие. Понякога изглежда рязък и категоричен, но всъщност е приятен, внимателен и зачитащ другите. Винаги можеш да разчиташ на него за професионална и лична подкрепа.

Заклучение

Високите научни качества и приноси на научните публикации, както и личните ми впечатления от кандидата, ми дават основанието без всякакво колебание да препоръчам на уважаемите членове на научното жури да гласуват единодушно с ДА за присъждане академичната длъжност “професор” по професионално направление 3.1. Социология, антропология и науки за културата, БФ, Департамент “Философия и социология”, обявен в ДВ бр. 10/30.01.2018г., на доц. д-р Мартин Канушев.

София, 08.06.2018 г.

Проф. д-р Боян Знеполски: